

4.1. Медиите против корупцията

Емил Ценков

План

1. Меди, демокрация и корупция
2. Условия за антикорупционна активност на медиите
3. Разследващата журналистика срещу корупцията
4. Професионални пречки пред антикорупционната журналистика
5. Как медиите могат да бъдат по-ефикасни?

1. Меди, демокрация и корупция

За да бъде решен даден социален проблем, той трябва да бъде осъзнат като такъв от обществото. Ролята на средствата за масово осведомяване е преди всичко да информират и по този начин да бъдат посредници между управляващите и гражданството. Тази роля не е механична, нито пък самите медиите са равноотдалечени от другите социални сектори. Независимата журналистика допринася в решаваща степен за формирането на обществено мнение по важните въпроси на гражданското общество, тя формулира гражданските искания и осъществява мониторинг на действията на властите, като често упражнява натиск върху тях за решаването на един или друг проблем. Пример в това отношение е разследващата журналистика. Като разкриват различните злоупотреби с власт в публичния или в частния сектор, разследващите журналисти информират обществеността и алармират компетентните органи за най-сенчестите страни от ежедневието. По такъв начин те допринасят за активното участие на медиите в обществения живот, разширяват прозрачността на обществените отношения и на практика реализират идеята за граждански контрол върху публичната сфера. В това отношение независимите медиите са обективни съюзници на неправителствените организации, които отстояват ценностите на прозрачността и публичността.

Ако разсъждаваме с категориите “прозрачност/непрозрачност”, българският преход от тоталитарно управление към демокрация представлява скок от тотално контролиран достъп до информация /и нейната интерпретация/ по времето на комунизма към свободен достъп до публична информация. Това е преход от контролираните и пряко управлявани от комунистическата партия средства за масово осведомяване към независима журналистика, чиято дейност се регулира от демократичното законодателство и от професионалния морал. Свободата на словото и плурализмът на медиите се превърнаха в най-категоричният белег на промяната, а настъпилата успоредно с този процес революция в информатиката и електрониката, и особено въвеждането на Интернет, доведоха до неизмеримо разширяване на информационния кръгзор на съвременниците ни.

Все пак, ако сравним опита по гарантиране свободата на информацията в развитите демокрации и в рамките на европейските структури с българската реформа в публичната сфера, включително и по проблемите за достъпа до обществена информация, ще се убедим, че страната е все още в начална фаза на прехода от “авторитарен контрол” към “либерално-демократичен” модел на достъп до обществената информация според терминологията на Джон П.Фин.

От друга страна, и в условията на демокрацията, електронните медии и Интернет продължават да съществуват “сиви зони” на непрозрачност. Корупционните практики са пример за непрозрачност, която, от една страна, е необходимо условие за злоупотреби с властта, а от друга - ограничава и нарушава правата на човека. Затова те са и основен прицел на независимата журналистика.

2. Условия за антикорупционна активност на медиите

Д-р Питър Ойген, който беше председател на международната антикорупционна организация “Трансперънси интернешънъл”, определя няколко условия за успешното участие на медиите в разобличаването на корупционните практики¹. Сред тях са:

- Осигуряване независимостта на медиите.

В условията на демокрацията цензурата се възражда при нарушаване на баланса между свободата на информацията и обществените и личните интереси и права, които я ограничават. В частност това се отнася до спекулирането с “националната сигурност” и с изкуственото засекретяване на информация. Друга заплаха за свободата на информацията и прозрачността е законодателството, свързано със запазване честта и достойнството на гражданите и т.н.

- Свобода на информацията.

Законовото гарантиране на максимална свобода на достъп до обществена информация е от ключово значение за осъществяване на антикорупционния потенциал на медиите.

- Гарантиране независимостта на собствеността върху медиите.

В редица държави собствениците на медии са подложени на административен и/или политически натиск от страна на публичния сектор или на отделни негови представители. В други случаи финансовата зависимост на собствениците на медии ги прави инструмент в ръцете на частни интереси, които се разминават с интересите на гражданското общество.

- Наличието на минимален новинарски бюджет.

Лошото заплащане на журналистическия труд не стимулира заетите в този сектор и ги прави лесен обект на корупционен натиск, който заплашва независимостта им като журналисти и дискредитира съответната медия.

- Ликвидиране на практиката на платените репортери.

Независима журналистика може да има единствено там, където журналистите не са зависими от благоволенията на отделни лица или организации при осъществяване на тяхната професионална дейност.

3. Разследващата журналистика срещу корупцията

Независимите наблюдатели в рамките на *Коалиция 2000* констатираха, че от края на 90-те години българските медии наложиха темата за корупцията в дневния ред на обществото.

Корупционната тема присъства в различни журналистически жанрове – от журналистическите разследвания до коментарите и анализите. Освен това тя може да бъде основна или съпътстваща тема, да бъде представяна по различни начини и в

¹ http://www.transparency.org/speeches/pe_puerto-rico.html.

разнообразен контекст. Многообразие съществува и в отразяването на анти-корупционните действия и инициативи.

Несъмнено най-важни от гледна точка на обществения интерес са журналистическите разкрития на корупционни престъпления. От мониторинга на публикациите и предаванията в страната става ясно, че могат да бъдат обособени няколко типа подобни разкрития.

Първият тип скандални разкрития в средствата за масово осведомяване визират **злоупотреби със служебно положение в икономическия сектор за лична/групова изгода**. Те имат политическа проекция, доколкото интересите и действията на отделни политици се преплитат с тези на въпросните личности и/или групировки, които са обвинени в корупционни практики. Публичната хипотеза в тези разкрития очертава корупционен модел, характеризиращ се със създаване на система за престъпно лично и/или групово облагодетелстване. В журналистическите разследвания често се съдържат и подозрения за съществуването на клиентелистки тип обвързаност между интересите на стопанските ръководители с тези на висшето държавно ръководство и по-конкретно с ресорни министри и специализираните институции.

Повечето подобни публикации и предавания могат да бъдат отнесени към типа **скандални разкрития с преобладаващ политически характер**. Подобно и на другите наблюдавани разкрития те имат корупционен елемент. В този смисъл политическите разкрития/скандали попадат в по-широката дефиниция за корупция с колективна /в случая партийна/ облага. За тях е характерно използването на политическо влияние от страна на представители на държавната власт, както за лично облагодетелстване, за отклоняване на средства в полза на определена политическа партия, така и за създаване на схеми на обогатяване от клиентелистки тип.

Анализът на корупционните разкрития в медийното пространство позволява да бъдат очертани и следните фактори, които ограничават разследващата журналистика:

- Малко са вестниците и електронните медии, които имат възможностите и/или желанието да извършват разследвания по съмнения за голяма корупция, т.е. за такива злоупотреби, които засягат политически интереси и са извън кръга на битовите скандали/злоупотреби.
- Дори когато излязат “на открито”, подобни разкрития рядко имат продължение, провокирано от допълнителни журналистически разследвания. За тях е характерна “висока смъртност”. Оттук и социалният им ефект е ограничен. Сред обществото се утвърждава стереотипното обяснение, че по големите скандали само се шуми, без да се правят реални стъпки към разкриване и наказване на корумпираните.
- Журналистите и редакторите са силно респектирани от реакциите или показната липса на такава от страна на представителите на властта. По такъв начин първоначалните обвинения или разкрития в крайна сметка потъват в непроницаемата служебна тайна, с която се обграждат като в крепост някои висши държавни служители.
- Липсва традиция за “водене на отчет” на скандални разкрития. Повечето от разкритията са сюжети с отворен край, които обаче не водят до видими резултати от разследванията и на евентуални наказания за виновниците. Това също засилва горепосочената тенденция на обезсилване и подценяване на гласността от страна на широката публика.

- Липсват достатъчно нравствени и материални стимули за разследващите журналисти, чиято добросъвестност и упоритост се сблъскват с големи трудности и рискове.
- Вътрешно-гилдийната солидарност все още е по-слаба от конкуренцията и боричканията между отделните вестници, а независимостта на медиите като цяло често се накърнява поради политически и/или финансови съображения.

В това отношение позициите на независимата преса допълнително се отслабват от обстоятелството, че гражданските и профсъюзните организации, които по дефиниция са призвани да защитават свободата на словото, често проявяват необяснима пасивност, както и поради липсата на заявена позиция от страна на гражданското общество като цяло.

Наред с тези пречки работата на журналистите продължава да бъде затруднявана от недобре регламентираната и неясна правно-институционална среда. Анализирайки условията, в които работят журналистите, медийната експертна група на *Коалиция 2000* акцентира върху следните проблеми:

- затруднен достъп до информация, често определяна с недостатъчно аргументи като секретна или като клас “държавна” или служебна тайна; възможност за принуждаване на журналистите да издават източниците си на информация; административни пречки за получаване на необходима информация;
- възможност за наказателно преследване за обида и клевета;
- недостатъци в регистрите;
- слабо взаимодействие както със силите за сигурност, така и със съдебната власт - основните звена в противодействието и наказването на корупционните практики;
- инертност на компетентните органи, които рядко се самосезират от журналистически материали и разкрития, независимо от наличието на законови предпоставки в Наказателно-процесуалния кодекс.

Противоречива се оказва практиката по прилагането на приетия през 2001 г. *Закон за достъп до обществената информация*. Нормативният акт се счита за крачка към премахване на част от пречките пред разследващата и антикорупционна журналистика, още повече, че в него изрично бе записано правото на журналистите да не издават източниците си на информация.

Журналистите обаче се сблъскват с редица затруднения при позоваването си на този закон, а в определени ситуации се натъкват и на по-големи пречки от преди. В десетки случаи при искания и отказ за достъп до обществена информация се стигна и до съдебни дела.

От 2002 г. са в сила и други два “информационни закони” - *Законът за защита на личните данни* и *Законът за защита на класифицираната информация*. И двата нормативни акта все още не се прилагат ефективно; не са приети част от подзаконовите актове по тяхното прилагане. Съществуват основателни опасения, че двата закона и придружаващите ги актове биха могли да затруднят още повече достъпа до информация и да се превърнат в поредната пречка пред разследващата журналистика.

Продължава съществуването на текст в *Закон за радиото и телевизията*, който позволява издаването на източника на информация.

Съвети към разследващите журналисти²

- Информацията трябва да се потвърждава винаги от най-малко два източника, които са независими един от друг.
- Винаги трябва да се поиска гледната точка на страната в конфликта, която ще бъде засегната от публикацията – лице, фирма, политик.
- Консултирайте се с юрист, особено когато разследването се прави по документи.
- Избягвайте квалификациите на действия и лица.
- Не се колебайте да използвате псевдоними, когато това е наложително.
- Винаги приемайте с особени резерви информацията, получена от и чрез полицаи, оперативни работници, неоторизирани държавни чиновници и потърпевши.
- Никога не прибързвайте с публикуването на определено разкритие и подлагайте всяка информация на проверка.
- Когато се прави разследване, желателно е да се сондира мнението на висш служител на МВР или магистрат, потвърждаващи информацията или тезата.
- Винаги, когато имате възможност, записвайте изявленията на касетофон, включително и телефонните разговори.
- Не престъпвайте закона под никакъв предлог.
- Бъдете чисти пред закона – редовно си плащайте данъците.

4. Професионални пречки пред антикорупционната журналистика

Друга група проблеми са свързани с професионалното утвърждаване на журналистите, които се изиявяват в тази област. Все още се усеща недостиг на подготвени и мотивирани журналисти, които да отразяват тематичния кръг “корупция-антикорупция”.

В проучванията на медийната експертна група на *Коалиция 2000* се посочват пречки и слабости в самите медии:

- липса на практически опит сред значителна част от ангажираните с тази дейност журналисти;
- недостатъчна правна култура на част от журналистите;
- липса на достатъчно сериозна аргументация в публикациите и повърхностно излагане на фактите;
- силна склонност към сензационно репортерство, толерирано и дори поощрявано от редакционната политика на много издания;
- липса на достатъчна отговорност при отразяване на корупционните разкрития, неохота за проверка на изнасяните факти, преувеличаване и манипулиране на данните и др.
- “бърза смъртност” на журналистическите разкрития, причинена от стремежа към нови скандални истории, липса на достатъчна мотивация за довършване на разследването и/или нежелание на съответните журналисти от конфронтиране с обектите на разкритията;

² Вж. по-подробно “Медиите срещу корупцията. Пречки и рискове за разследващата журналистика”, *Коалиция 2000*, 2000, София, с. 44-47

- случаи на използване на медиите за разчистване на междуличностни или междуинстанционни спорове;
- симптоми за деформация на независимостта на медиите и подчиняването на редакционната политика на някои от тях на групови и корпоративни интереси;
- налагане на негласно редакторско табу /или на журналистическа автоцензура/ върху случаи, при които съдебната система или силите за сигурност са злоупотребили с права и власт в ущърб на физическо лице или фирма и др.

С оглед преодоляване слабостите и премахване на пречките пред разследващата журналистика, е необходимо да се работи в **следните направления**:

1. Повишаване професионалната подготовка на журналистите посредством редица образователни инициативи:

- организиране на правни курсове за разследващите журналисти, както и изобщо за представителите на медиите, които се занимават с проблемите на корупцията;
- антикорупционни курсове за представители на медиите, подобно на образователните лекции, които се предвиждат за държавните служители;
- учредяване на награди за журналисти с най-голям принос в борбата за корупцията, залегнали още в Плана за действие срещу корупцията³ от 1998 г. на *Коалиция 2000*.

2. Подобряване взаимодействието между медиите и държавните институции:

- усъвършенстване на сътрудничеството между съдебната система и силите за сигурност, от една страна, и средствата за масова информация, от друга, включително и чрез създаването на специализирани информационни звена;
- създаване на “горещи телефони” и на съвместни “бюра за сигнали” както в рамките на съответните държавни институции, така и в самите медии;
- разкриване пред обществеността на всеки доказан случай на корупция, особено по висшите етажи на властта.

3. Подобряване на антикорупционното сътрудничество между медии и неправителствени организации

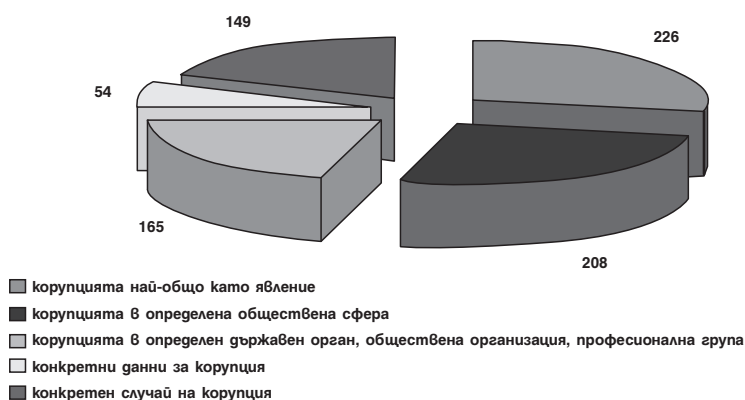
Важна инициатива в тази насока е иниципирането през 2002 г. на антикорупционен мониторинг на медиите в рамките на инициативата *Коалиция 2000*. Основна цел на мониторинга е определяне интензивността на медийното покритие на проблема “корупция” и даване оценка на ролята на медиите за формирането на общественото мнение и нагласи спрямо този феномен. За целта се създава база данни с ежедневно въвеждане на материалите от всички наблюдавани медии и се изготвят седмичен, месечен, тримесечен и годишен доклад за медийния мониторинг. Антикорупционният мониторинг ще помогне и на журналистите да проследяват историята на корупционните разкрития, както и тяхното отразяване в средствата за масово осведомяване.

Тази дейност ще позволи и създаването на постоянен календар на корупционните разкрития, с помощта на който ще се проследява начина, по който медиите и компетентните институции реагират след първоначалните корупционни разкрития.

³ “ЧИСТО БЪДЕЩЕ. План за действие срещу корупцията. Мониторинг. Индекси за оценка на корупцията”, *Коалиция 2000, 1998, София*, «http://www.anticorruption.bg/bg/publications/clean_future.htm»

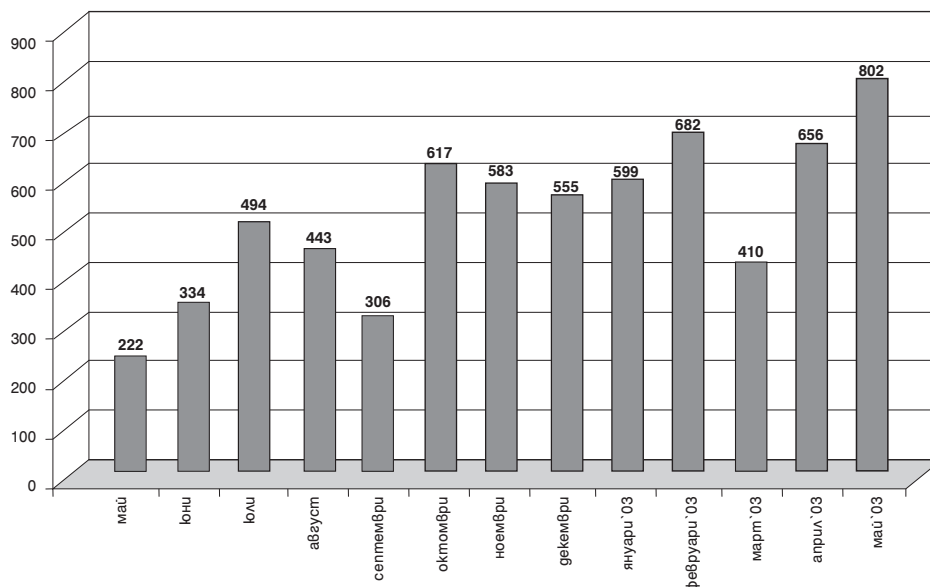
Подобна инициатива ще позволи и на самите журналисти да се информират за статуса на отделните корупционни казуси, както и за предисторията на последвалите разкрития.

ГРАФИКА 4.1.27. Конкретност на публикациите и предаванията на тема “корупция” за месец май 2003 г.

Източник: Медиен мониторинг на Коалиция 2000, май 2003 г.
 «<http://www.anticorruption.bg/bg/mmonitoring/may2003/may2003.htm>»

ГРАФИКА 4.1.28. Разпределение на публикациите на тема “корупция” по месеци – май 2002 – май 2003 г.

Източник: Медиен мониторинг на Коалиция 2000, май 2003 г.
 «<http://www.anticorruption.bg/bg/mmonitoring/may2003/may2003.htm>»

5. Как медиите могат да бъдат по-ефикасни

С оглед на антикорупционните задачи могат да се направят следните препоръки за по-нататъшното повишаване ролята на пресата, както и за подобряването на взаимодействието между медиите и гражданските организации:

- Ролята на неправителствени правозащитни организации от типа “watchdog” в публичното пространство е незаменима. Организацията, които отстояват каузата за свободата на словото и прозрачността на държавното управление, следва да бъдат най-агресивният и последователен обвинител в случаи, когато се ограничава гласността и/или обществото съзнателно се дезинформира; те трябва да “водят на отчет” големите скандални разкрития и да изискват разплитането на тъмните сделки във висшите етажи на властта.
- Самата независима преса трябва да насърчава журналистическите разследвания като ограничи до минимум възможностите за налагане на политическа или друга цензура върху пишещите. На практика това означава журналистите с подобен профил да получат необходимите стимули и да им бъде гарантирана подкрепата от страна на ръководството на медиата, независимо чии интереси могат да засегнат техните разкрития.
- Подобна редакционна политика означава и промяна в отношението към скандалните разкрития от страна на водещи медии, които държат да бъдат възприемани като “сериозни”.
- Все по-очевидна е необходимостта от: въвеждане на Етичен кодекс на журналистите и възприемането му в качеството на ценностен ориентир от страна на водещите медии; повишаване ролята на профсъюзните и отраслови организации на журналистите; утвърждаване на високи професионални стандарти на почтеност и отговорност.
- Особено е наложително започването на диалог между журналисти, техни организации и неправителствени правозащитни организации за обсъждане на проблемите на взаимодействието между тях в контекста на антикорупционната борба.
- В тази връзка трябва да се изтъкне, че важен и не докрай използван инструмент за прозрачност са механизмите на международното сътрудничество и колегиалната взаимопомощ между български и чуждестранни, в това число и балкански, журналисти, както и използването на европейското законодателство като ориентир и образец в сферата на свободата на достъпа до информацията.

Литература

1. Медиите срещу корупцията: пречки и рискове за разследващата журналистика, *Коалиция 2000*, 2000, София
2. “ЧИСТО БЪДЕЩЕ. План за действие срещу корупцията. Мониторинг. Индекси за оценка на корупцията”, *Коалиция 2000*, С. 1998
«http://www.anticorruption.bg/bg/publications/clean_future.htm»
3. Медиен мониторинг на *Коалиция 2000* «<http://www.anticorruption.bg/bg/media.htm>»

Ключови термини

Журналист - Терминът “журналист” означава всяко физическо или юридическо лице, което редовно или професионално е ангажирано със събирането и разпространяването на информация за обществото чрез всички средства за масово осведомяване. Съветът на Европа дефинира понятието “журналист” като човек, който обикновено работи редовно и получава някаква форма на отплата за своя журналистически труд. Същевременно СЕ не изключва от тази категория журналистите, които работят на свободна практика или с частична заетост, както и онези, които са в началото на своята професионална кариера или работят по независимо разследване в течение на определен период. Затова според СЕ не се изисква задължителна професионална акредитация или членство в професионален съюз.

Източник на информация - За да може журналистът да върши своята работа, той трябва да ползва източници на информация, някои от които не желаят да разкриват самоличността си пред широката публика. Поради това в развитите демокрации това право на запазване анонимността на журналистическите източници на информация е гарантирано. В частност с Препоръка №R (2000) на Съвета на Европа се регламентира това право, както и правото на обществото да бъде информирано от медиите. Същевременно това право на журналистите не е абсолютно и може да бъде ограничено тогава, когато то засяга правата на човека.

Обществена /или публична/ информация - Според Закона за достъп до обществена информация това е всяка информация, свързана с общественния живот в Република България и даваща възможност на гражданите да си съставят собствено мнение относно дейността на задължените по закона субекти. Критици на закона сочат, че тази дефиниция е прекалено неясна.

Въпроси

1. Какви са целите на независимата журналистика?
2. Какви средства използват медиите срещу корупцията?
3. Могат ли медиите да обслужват частни интереси, които не съответстват на обществените?
4. Трябва ли журналистът да разкрива своите източници на информация?

5. Съществува ли корупция в медиите?
6. Кои са най-интересните журналистически разкрития през изтеклата година?
7. Може ли медийните разкрития да послужат като основание за разследване на корупционно престъпление?
8. Кое е най-известното журналистическо разследване в историята на САЩ?

Основни тези

1. Свободните и независими медии са важна част на гражданското общество, те са посредници между власт и общественост, информират за значимите събития и на свой ред участват във формулирането и публичното оповестяване на граждански позиции и искания.
2. Разследващата журналистика има особено голяма роля в разкриването на корупционни престъпления и нарушения. Това обаче е и най-трудният и скъпоструващ журналистически жанр. В България все още са малко вестниците и електронните медии, които имат възможностите и/или желанието да извършват разследвания по съмнения за голяма корупция, т.е. за такива злоупотреби, които засягат политически интереси и са извън кръга на битовите скандали/ злоупотреби.
3. Важно условие за успеха на антикорупционната журналистика е създаването на работно взаимодействие между медии и неправителствени организации, обединени от общия граждански интерес срещу злоупотребите с власт и користните интереси на служители от публичния сектор.